खेमराज ओभ्फाको जीवनी, व्यक्तित्व र कवित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली शिक्षण विभाग
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज
स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोध-पत्र

प्रस्तोता

भगीरथ पन्त

परीक्षा रोल नं. : ५९६६

रजि. नं. : ६-३-२८-४६-२००४

नेपाली शिक्षण विभाग

महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज, बाँके

२०६६

शोधनिर्देशक

महानन्द जोशी

उप-प्राध्यापक, त्रि.वि.

खेमराज ओझाको जीवनी, व्यक्तित्व र कवित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली शिक्षण विभाग
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज
स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोध-पत्र

प्रस्तोता

भगीरथ पन्त
परीक्षा रोल नं. : ५९६६
रजि. नं. : ६-३-२८-४६-२००४
नेपाली शिक्षण विभाग
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज, बाँके
२०६६

सिफारिश-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज स्नातकोत्तर तह नेपाली द्वितीय वर्षका छात्र **भगीरथ पन्त**ले 'खेमराज ओझाको जीवनी, व्यक्तित्व र कवित्वको अध्ययन' नामक शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । म यो शोधकार्यबाट सन्तुष्ट छु । अत : म यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति- २०६६।

))))))))))))

शोधनिर्देशक

महानन्द जोशी

उप-प्राध्यापक

महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज, बाँके

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली शिक्षण विभाग

नेपालगन्ज

स्वीकृति-पत्र

स्नातकोत्तर तह नेपाली द्वितीय वर्षका विद्यार्थी भगीरथ पन्तद्वारा यस नेपाली शिक्षण विभागमा प्रस्तुत ‘खेमराज ओझाको जीवनी, व्यक्तित्व र कवित्वको अध्ययन’ नामक शोध-पत्रलाई नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर तह उपाधिका निम्ति स्वीकृति प्रदान गरिएको छ।

मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१. अध्यक्ष- डा. गोपालप्रसाद शर्मा अधिकारी, विभागीय प्रमुख ''''''

२. सदस्य- श्री .... वाह्य परीक्षक ''''''

३. सदस्य- श्री महानन्द जोशी शोधनिर्देशक ''''''

मिति- २०६६।

कृतज्ञता-ज्ञापन

'खेमराज ओझाको व्यक्तित्व र कवित्वको अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँपत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु उप-प्राध्यापक महानन्द जोशीज्यूको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो कार्य व्यवस्तताका बीचमा पनि यो शोधपत्र तयारीका सन्दर्भमा आफ्नो अमूल्य समय दिई आवश्यक सुझाव एवम् निर्देशन प्रदान गर्नु हुने मिष्ठभाषी गुरुप्रति म सदा ऋणी रहनेछु ।

प्रस्तुत शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न स्वीकृति प्रदान गरी शोधपत्र लेख्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख प्रति म कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु साथै शोधपत्र लेख्ने क्रममा जेजति विद्वत वर्गका रचना, कृतिहरुको सहयोग लिएको छ, उहाँहरुप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

मेरो प्रगतिका लागि सधैँ आशिर्वाद दिई रहने बुबा अनिरुद्र पन्त र आमा जैमती पन्तप्रति म चीर ऋणी छु । मेरो शैक्षिक स्थिति यहाँसम्म पुऱ्याउन अग्रणी भूमिका राख्ने दाजु गंगादत्त पन्त र पुरुषोत्तम पन्तप्रति म आजीवन ऋणी छु । मेरो अध्ययनका पाइला अगाडि बढाउन सधैँ हौसला प्रदान गर्ने पत्नी यसोदा पन्तप्रति कृतज्ञ छु । आफ्ना बुबाको सधैँ प्रगति चाहने पुत्रीद्वय निर्मला एवं निशा तथा पुत्र निराजनलाई समेत धन्यवाद नदिई रहन सक्तिन ।

त्यसैगरी शोधपत्र छिटोछरितो र शुद्धरुपमा टङ्कण गरी सहयोग गर्ने न्यू लुम्बिनी पुस्तक पसल, नेपालगन्जका सञ्चालक भाइ सबिन लुइटेललाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा यो शोधपत्र आवश्यक मुल्याङ्कनका लागि नेपाली शिक्षण विभाग स्नातकोत्तर तह कार्यक्रम महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज, बाँके समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

२०६६।

भगीरथ पन्त
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
नेपाली विभाग
नेपालगन्ज, बाँके
२०६६

विषयसूची

परिच्छेद एक- शोधपरिचय ञ-ट

१.१ शोधशीर्षक २
१.२ शोधकार्यको प्रयोजन २
१.३ विषय परिचय २
१.४ समस्याकथन ३
१.५ शोधकार्यको उद्देश्य ३
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा ४
१.७ प्राक्कल्पना ४
१.८ शोधकार्यको औचित्य ५
१.९ शोधकार्यको सीमाङ्कन ५
१.१० शोधविधि ५
१.११ शोधपत्रको रुपरेखा ६

परिच्छेद दुई- खेमराज ओझाको जीवनी

२.१ जन्म र जन्मस्थान ८
२.२ बाल्यकाल ८
२.३ शिक्षादीक्षा ८
२.४ पारिवारिक पृष्ठभूमी र आर्थिक अवस्था ९
२.५ वंश परम्परा ९
२.६ उपनयन संस्कार १०
२.७ विवाह र सन्तान १०
२.८ स्वभाव रुची : ११
२.९ आस्था र विचार ११
२.१० साहित्यिक क्षेत्रको संलग्नता १२
२.१०.१ लेखनको प्रेरणा र प्रभाव १२
२.१०.२ लेखन प्रारम्भ १२
२.११ कार्यक्षेत्र १२
२.११.१ सामाजिक तथा धार्मिक कार्यमा संलग्नता १२
२.११.२ जागिरे जीवन १५
२.११.३ राजनैतिक जीवन १६
२.११.४ संस्थागत कार्य : १६
२.१२ प्राज्ञिक सङ्गत १६
२.१३ ओझाका कृतिहरुको विवरण १६

२.१३.१ प्रकाशित पुस्तकाकार कृतिहरु १६
२.१३.२ प्रकाशोन्मुख कृतिहरु १७
२.१३.३ प्रकाशित फुटकर रचनाहरु १७
२.१४ पुरस्कार एवम् सम्मान १८
२.१५ निष्कर्ष १९

परिच्छेद तीन : खेमराज ओझाको व्यक्तित्व 22–

३.१ बाह्य अर्थात शारीरिक व्यक्तित्व २२
३.२ आन्तरिक व्यक्तित्व २२
३.३ साहित्यिक व्यक्तित्व २२
३.३.१ कवि व्यक्तित्व २३
३.३.२ खण्डकाव्यकार व्यक्तित्व २३
३.३.३ उपन्यासकार व्यक्तित्व २४
३.३.४ महाकाव्यकार व्यक्तित्व २४
३.४ साहित्येतर व्यक्तित्व २४
३.४.१ समाजसेवी व्यक्तित्व २५
३.४.२ धार्मिक व्यक्तित्व २५
३.४.३ राजनैतिक व्यक्तित्व २५
३.५ जीवन दर्शन सम्बन्धी मान्यता २६
३.६ निष्कर्ष २६

परिच्छेद चार : खेमराज ओझाको साहित्यिक प्रवृत्ति र कवित्वको अध्ययन 27–110

४.१ खेमराज ओझाका साहित्यिक प्रवृत्तिहरु २८
४.१.१ स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्ति २८
४.१.२ राष्ट्रवादी प्रवृत्ति २८
४.१.३ धार्मिक एवम् नैतिक प्रवृत्ति २९
४.१.४ संस्कृति प्रेमी र मातृभाषा प्रेमी कवि २९
४.१.५ प्रगतिवादी चिन्तन २९
४.१.६ मानवतावादी स्वर ३०
४.१.७ प्रकृति चित्रण ३०
४.१.८ छन्दवद्ध र छन्दमुक्त कवि ३०
४.१.९ भाषाशैलीगत प्रवृत्ति ३०
४.१.१० निष्कर्ष ३१
४.२ खेमराज ओझाका कवित्वको अध्ययन र विश्लेषण ३१
४.२.१ कविता तत्वका आधारमा ओझाका कविताहरुको अध्ययन ३२

४.२.१.१ 'हिमदूत' कविताको अध्ययन ३४
४.२.१.२ 'भाषा डोटेली' कविताको अध्ययन ३५
४.२.१.३ 'काम' कविताको अध्ययन ३६
४.२.१.४ 'दीपरगत' कविताको अध्ययन ३७
४.२.१.५ 'वसन्त' कविताको अध्ययन ३८
४.२.१.६ 'म कविता' को अध्ययन ३९
४.२.१.७ 'धरती' कविताको अध्ययन ४०
४.२.१.८ सगरमाथा कविताको अध्ययन ४२
४.२.१.९ शरद कविताको अध्ययन ४३
४.२.१.१० यौवन कविताको अध्ययन ४४
४.२.१.११ 'गौरा' कविताको अध्ययन ४५
४.२.१.१२ पूर्वज कविताको अध्ययन ४६
४.२.१.१३ 'मन्दिर' कविताको अध्ययन ४७
४.२.१.१४. 'आँधी' कविताको अध्ययन ४८
४.२.१.१५ 'वर्ष' कविताको अध्ययन ४९
४.२.१.१६ 'नानी' कविताको अध्ययन ५०
४.२.१.१७ 'मान्छे' कविताको अध्ययन ५१
४.२.१.१८ 'धन्यहो' कविताको अध्ययन ५२
४.२.१.१९ 'वर्षा बादल' कविताको अध्ययन ५३
४.२.१.२० 'पशुपुकार' कविताको अध्ययन ५४
४.२.१.२१ प्रकृति कविताको अध्ययन ५५
४.२.१.२२ 'पाउ' कविताको अध्ययन ५६
४.२.१.२३ 'राष्ट्रगान' कविताको अध्ययन ५८
४.२.१.२४ 'नविन' कविताको अध्ययन ५८
४.२.१.२५ 'पशुपति' कविताको अध्ययन ६०
४.२.१.२६ 'कलम' कविताको अध्ययन ६१
४.२.१.२७ 'हितकुरा' कविताको अध्ययन ६२
४.२.१.२८ 'गरीब' कविताको अध्ययन ६३
४.२.१.२९ 'मेला' कविताको अध्ययन ६४
४.२.१.३० 'अन्तरात्मा' कविताको अध्ययन ६५
४.२.१.३१ 'विणेश्वर' कविताको अध्ययन ६६
४.२.१.३२ 'नारी' कविताको अध्ययन ६७
४.२.१.३३ 'आषाढ' कविताको अध्ययन ६८
४.२.१.३४ 'माटो' कविताको अध्ययन ६९
४.२.१.३५ 'के त्यो सेवा' कविताको अध्ययन ७०
४.२.१.३६ 'गाउँबस्ती' कविताको अध्ययन ७१
४.२.१.३७ 'फूल' कविताको अध्ययन ७३
४.२.१.३८ 'कृषक' कविताको अध्ययन ७४

४.२.१.३९ ‘हिमालय’ कविताको अध्ययन ७५
४.२.१.४० ‘गरीमा’ कविताको अध्ययन ७६
४.२.१.४१ ‘धर्म’ कविताको अध्ययन ७७
४.२.१.४२ ‘नीति’ कविताको अध्ययन ७८
४.२.१.४३ ‘विचार’ कविताको अध्ययन ७९
४.२.१.४४ बेला कविताको अध्ययन ८०
४.२.१.४५ ‘सदाको’ कविताको अध्ययन ८१
४.२.१.४६ ‘मेरो तेरो’ कविताको अध्ययन ८३
४.२.१.४७ ‘सेवा’ कविताको अध्ययन ८४
४.२.१.४८ ‘नदी महाकाली’ कविताको अध्ययन ८५
४.२.२ ओझाका खण्डकाव्यको अध्ययन ८६
४.२.२.१ ‘फूल बदलियोस् एक्काइसौं शताबि’ खण्डकाव्यको अध्ययन ८६
४.३.३ कवि ओझाका महाकाव्यको अध्ययन ९१
४.३.३.१ ‘नेपाल आमा’ महाकाव्यको अध्ययन ९२
४.३.३.२ हिमशिखर महाकाव्यको अध्ययन १०१

परिच्छेद पाँच - उपसंहार 111–114

परिशिष्ट ११५-११८

सन्दर्भसामग्री

सन्दर्भसामग्री

पुस्तकहरु

- ओझा, खेमराज (सम्पा.) : सुदूरपश्चिमाञ्चल लक्षहोम प्रकृति र संस्कृति, २०४९ ।
- ओझा, खेमराज (सम्पा.) : यात्री विचार, २०५६ ।
- ओझा, खेमराज (सम्पा.) : पशुपुकार, २०५३ ।
- ओझा, खेमराज (सम्पा.) : लतालकिर, २०५६ ।
- ओझा, खेमराज (सम्पा.) : फूल बदलियोस एक्काइसौँ शताब्दी, २०५८ ।
- ओझा, खेमराज (सम्पा.) : सुदूरपश्चिम बैतडी इतिहास, २०५८ ।
- ओझा, खेमराज (सम्पा.) : श्रीराम महिमा स्तोत्र, २०६४ ।
- ओझा, खेमराज (सम्पा.) : नेपालआमा महाकाव्य, २०६२ ।
- ओझा, खेमराज (सम्पा.) : हिमशिखर महाकाव्य, २०६३ ।
- ओझा, खेमराज (सम्पा.) : शिखरिणी गीता महाकाव्य, २०६३ ।
- ओझा, डा. देवीप्रसाद (सम्पा.) : सुदूर पश्चिममा साहित्य र साहित्यकारहरु ।
- गैरे, ईश्वरीप्रसाद : आधुनिक नेपाली खण्डकाव्य र महाकाव्य, काठमाडौँ, न्यू हिरा बुक्स इण्टरप्राइजेज, २०६० ।
- दीननाथ बराल (सम्पा.) : मानवदर्शन खण्डकाव्य, २०५७ ।
- भण्डारी, डा. पारसमणि र अन्य (सम्पा.) : साहित्यशास्त्र र नेपाली समालोचना, काठमाडौँ, क्षितिज प्रकाशन, २०६१ ।

शोधसूची

- ढुंगाना (पराजुली) लक्ष्मी : “शैलेन्द्र साकारको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन” स्नातकोत्तर शोधग्रन्थ, नेपाली केन्द्रिय विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर, २०५५ ।
- रेग्मी, मदनराज : “कृष्णराज डि.सी.को जीवनी, व्यक्तित्व र कवित्वको अध्ययन”, स्नातकोत्तर शोधग्रन्थ, महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज, २०६६ ।

पत्रपत्रिकासूची

- गुगुल्टी मासिक, महेन्द्रनगर, वर्ष- ११, अङ्क ११, २०६५ ।
- गौरा महेश्वर, वार्षिक, महेन्द्रनगर, वर्ष- २, अङ्क-२, २०६३ ।
- जोशी, यज्ञराज : छ वर्षमा छ हजार कन्यापूजा, महाकाली दैनिक, महेन्द्रनगर, वर्ष-१, अङ्क-१११, असोज २१, २०५५ ।
- पन्त, डी.आर. : हिन्दू धर्म प्रचारक ओझा राष्ट्रव्यापी भ्रमणमा, गुड मर्निङ नेपाली दैनिक, महेन्द्रनगर, चैत्र ३०, २०५४ ।
- पन्त, डी.आर. : गुट उपगुटले हिन्दू धर्म सासिदै छ, फार-वेष्ट टाइम्स नेपाली दैनिक, महेन्द्रनगर, वर्ष- १, अङ्क ३९, चैत्र २३, २०५५ ।
- भट्ट, कर्णदेव : पचहत्तरै जिल्लामा पाँचपाँच काम गर्दै हिँड्ने अथक यात्री, फार-वेष्ट टाइम्स, महेन्द्रनगर, वर्ष-२, अङ्क ६, माघ ९, २०५६ ।
- नवज्योति साहित्यिक द्वैमासिक, त्रिभुवनवस्ती, वर्ष-२, अङ्क- ८, २०६१ ।
- नवज्योति साहित्यिक द्वैमासिक, त्रिभुवनवस्ती, वर्ष-२, अङ्क- ४, २०६२ ।
- नवज्योति साहित्यिक द्वैमासिक, त्रिभुवनवस्ती, वर्ष-२, अङ्क- ५, २०६२ ।
- नवज्योति साहित्यिक द्वैमासिक, त्रिभुवनवस्ती, वर्ष-२, अङ्क- १, २०६२ ।
- स्मारिका गौरा महेश्वर, महेन्द्रनगर, वर्ष-१, अङ्क- १, २०६२ ।
- नवज्योति साहित्यिक द्वैमासिक, त्रिभुवनवस्ती, वर्ष-३, अङ्क- १, २०६३ ।
- नवज्योति साहित्यिक द्वैमासिक, त्रिभुवनवस्ती, वर्ष-३, अङ्क- ६, २०६३ ।
- नवज्योति साहित्यिक द्वैमासिक, त्रिभुवनवस्ती, वर्ष-३, अङ्क- ६, २०६३ ।

सङ्क्षेपीकरणसूची

गा.वि.स.-	गाउँ विकास समिति
वि.सं.-	विक्रम सम्वत्
मा.वि.-	माध्यमिक विद्यालय
वडा नं.-	वडा नम्बर
सं.-	सम्बत
नि.मा.वि.-	निम्न माध्यमिक विद्यालय
पं.-	पण्डित
डा.-	डाक्टर
जि.प्र.का.-	जिल्ला प्रहरी कार्यालय
के.जी.-	किलोग्राम
पृ.-	पृष्ठ
एम.ए.-	मास्टर अफ आर्ट (स्नानतकोत्तर कला)
त्रि.वि.-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
सम्पा.-	सम्पादित